

บทที่ 4

ความสัมพันธ์ในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองที่มีผลต่อการเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์

พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง มีความสัมพันธ์ทางการเมืองอย่างแยกไม่ออกด้วย เป็นกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองผู้ทำหน้าที่ใช้อำนาจ ซึ่งอำนาจทางการเมืองอาจจะนำไปสู่ความเป็นมิตรหรือความขัดแย้งก็ได้เช่นกัน ภายใต้พื้นฐานความเป็นเครือญาติหรือความเป็นมิตรกันมาก่อน ความขัดแย้งทางการเมืองในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองเป็นสิ่งที่ทำลายเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์มาทุกยุคทุกสมัย สภาวะความขัดแย้งทางการเมืองในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองนี้มีจุดที่สิ้นสุดด้วยการประนีประนอมให้ความขัดแย้งคลี่คลายไปได้ หรือสิ้นสุดด้วยความรุนแรง คัดลีนด้วยกำลังอาวุธ ฯลฯ

ความขัดแย้งทางการเมืองในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางมีบทบาทและอำนาจอย่างมากตั้งแต่แรกตั้งราชวงศ์จักรีเป็นต้นมา ด้วยความเป็นเครือญาติและอุปถัมภ์อย่างใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ เป็นกลุ่มฐานอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจมาก่อน

บทบาทและอำนาจของกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อให้เกิดการแข่งขันและความขัดแย้งภายในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระบรมวงศานุวงศ์ ความขัดแย้งระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์กับพระบรมวงศานุวงศ์ด้วยกัน โดยใช้กลุ่มขุนนางเป็นฐานอำนาจทางการเมือง เป็นต้น

ลักษณะความขัดแย้งสมัยรัตนโกสินทร์ จัดแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ตามปัญหาและผลของความขัดแย้ง ดังนี้

ความขัดแย้งและการแข่งขัน ในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองกับการประนีประนอม อย่างเช่น ความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มกรมหมื่น

เจษฎาภินันท์กับกลุ่มของเจ้าฟ้ามงกุฎ ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และความขัดแย้งในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองกับการใช้อำนาจเด็ดขาด อย่างเช่น การสะสมกำลังของพระองค์เจ้าลำควน พระองค์เจ้าอินทรปัด ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การสะสมกำลังของเจ้าฟ้ากรมขุนภานุวัชรวิเศษ ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และการสะสมกำลังของกรมหลวงวชิรญาณวงศ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

ปัญหาของความขัดแย้งทางการเมืองในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง

ปัญหาสืบราชสมบัติเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาที่เกิดขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแผ่นดินแต่ละครั้ง เนื่องจากไม่มีกฎเกณฑ์และการปฏิบัติที่แน่นอน ภายหลังจากสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่มีประกาศ "กฎมณเฑียรบาล" ¹ โดยการแต่งตั้งพระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสี ให้ดำรงตำแหน่งสูงสุดเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าในฐานรัชทายาท ² หลังจากสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็มีไต่ถ้อยปฏิบัติกันมา พระมหากษัตริย์มักจะแต่งตั้งพระราชอนุชาหรือพระโอรสผู้มีความสามารถ ทำความดีความชอบให้ดำรงอิสริยยศ "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล" ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีพระราชอำนาจสูงสุดรองมาจากพระมหากษัตริย์ แต่ก็ไม่ได้เป็นตำแหน่งรัชทายาทที่ระบุไว้ในกฎหมายอย่างชัดเจน

¹กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, "กฎมณเฑียรบาล", หน้า 70

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 70

สมัยรัตนโกสินทร์ก็เช่นเดียวกันไม่ไค้คราภมณฑลเพียรบาลเรื่องการสืบราชสมบัติอย่างแน่นอน¹ ด้วยการขึ้นมาจากนักบริษัทรัตนโกสินทร์แต่ละพระองค์ โดยการสนับสนุนของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้มีฐานะอำนาจทางการเมืองทางเศรษฐกิจจำเป็นคองคอบแทนความคืดความชอบของพระบรมวงศานุวงศ์ผู้สนับสนุนนั้น ประกอบกับสภาพการเมืองภายนอกและภายในที่คองการผู้ที่มีความสามารถทางการเมืองการปกครองดูแลรักษาบ้านเมืองตางพระเนตรพระกรรณ จึงทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ผู้มีความชอบและพระปรีชาสามารถค่างำแทน "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล" ดังเช่นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดแต่งตั้งพระราชอนุชา ผู้เป็นกำลังสำคัญในการสนับสนุนพระองค์ให้ขึ้นครองราชย์ ให้ค่างำแทน "กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท"² เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททิวงคต จึงโปรดแต่งตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ค่างำแทน "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล" แทน นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังปฏิเสฐสิทธิการสืบราชสมบัติด้วยชาติกำเนิด จากการที่ไม่ทรงโปรดรับเชื้อสายพระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง หรือราชวงศ์ธนบุรี มาเป็นพระมเหสี และไม่โปรดแต่งตั้งผู้ใดขึ้นเป็นพระมเหสีเพื่อยืนยันชาติกำเนิดของพระราชโอรส

¹ การทางกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติเริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่โปรดฯ ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรมนทิศ ให้ค่างำแทนสมเด็จพระพุทธเจ้า ในฐานรัชทายาท ฎ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร..... หน้า 53-54.

² ห่องสมุควชิรญาณ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1144 เลขที่ 1
ชื่อ สำเนาคำปรึกษาเรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไม่ได้แต่งตั้งผู้ใดขึ้นเป็นพระมเหสี¹ เช่นเดียวกัน และหลังจากกรมพระราชวังบวรเสนาณรงค์สิ้นพระชนม์ลง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็มีโปรดแต่งตั้งผู้ใดดำรงตำแหน่งแทน ทรง "ปล่อยว่าง" ไว้เป็นเวลาถึง 7 ปีก่อนที่พระองค์จะเสด็จสวรรคต

พระมหากษัตริย์แรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ไม่ได้วางหลักเกณฑ์การสืบราชสมบัติไว้อย่างแน่นอน ทรงเปิดโอกาสให้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางเป็นผู้เลือกผู้มีความสามารถจะปกครองบ้านเมืองได้ขณะที่อยู่ในสภาพศึกสงครามกับพม่า เป็นประการสำคัญ² แนวพระราชดำริคั้งนี้เป็นที่ยอมรับร่วมกันในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองในระยะแรกตั้งเรื่องความสามัคคี ความอยู่รอดของรัฐเป็นภารกิจร่วมกัน ดังที่ปรากฏในกลอนเพลงยาวของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อออกศึกกับพม่าที่ว่า

"อันกรุงรัตนอังวะครั้งนี้หรือ
จักพินมือน้อย่างสงสัย
พม่าจะมาเป็นข้าไท
จะไค้ไซ้สร้างกรุงอยุธยา
แมนสมคังจิตไม่ผิดหมาย

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม, หน้า 58.

² ตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 1 ทำสงครามกับพม่าอยู่ตลอดเวลา เริ่มทำสงครามตั้งแต่ พ.ศ. 2328 หลังจากสร้างพระนครเสร็จก็เตรียมรับศึกจากพม่า การทำสงครามติดต่อกันมาถึง 7 ครั้ง ในรัชกาลที่ 2 เมื่อบรมราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ได้เพียง 2 เดือนก็ต้องเตรียมรับศึกพม่าที่เมืองกลาง. กุ สมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, (พระนคร : คลังวิทยา, 2514), หน้า 582, 692.

จะเสี^๑งตายตามบุพเพวาสนา
 จะไ^๒้ชู้สี่ยกนักรา
 สมดังปรารถนาทุกสิ่งอัน
 ถ้าเส^๑ร์จการอ^๑งวะลงคราบไค
 จะพาใจเป็นสุขเกษมสันต์
 ไ^๑้อชาติพมามันอาธรรม
 เทีย^๑วจ้างชอบชั้นร^๑ทุกการา" 1

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์ไว้ว่า "รู^๑น้าใจของ
 ท่านผู้เป็นต้นตระกูลของเราว่ามีความอ^๑บยศทุกช^๑รอน^๑ล่า^๑ยาก^๑ยาก^๑เข็ญ^๑แค้น^๑เคือง^๑สั^๑ก^๑เพียง^๑ไค
 ความ^๑คึก^๑เช่น^๑นี้^๑ไซ^๑ว^๑า^๑จะ^๑มี^๑แ^๑ก^๑กรม^๑พระ^๑ราช^๑วัง^๑บ^๑ร^๑า^๑ เ^๑ท^๑า^๑น^๑ั้น^๑ ย^๑อม^๑มี^๑อยู่^๑ท^๑ัว^๑ไป^๑ใน^๑ผู้^๑มี^๑บ^๑รร^๑ค^๑าศ^๑ก^๑์
 และ^๑ผู้^๑มี^๑บ^๑ัญ^๑ญา^๑ใน^๑เว^๑ล^๑า^๑น^๑ั้น" 2

พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในเรื่องหน้าที่ของ
 กษัตริย์ที่จะต้องปฏิบัติภารกิจให้รัฐอยู่รอด มีความมั่นคง หลุดพ้นจากการเบียดเบียนจาก
 เหล่าอาชรรรม อันหมายถึง ชาติพม่าในเวลานั้น ปรากฏอยู่มากมายทั้งใน "ไตรโลก
 วิวินิจฉัย" ที่ทรงโปรดให้ประชุมราชบัณฑิตเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2326 3 และพระราช
 พงศาการอยุธยาที่ทรงโปรดให้ชำระขึ้นใหม่และกฎหมายพระสงฆ์ ที่ออกมาจำนวนหลาย
 ฉบับ ซึ่งนิติ เอี้ยวศรีวงศ์ ได้อธิบายความหมายแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จากงานเขียนเหล่านี้ไว้ว่า

1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์จากหมายเหตุ
กรมหลวงนรินทรเทวี, (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2482), หน้า 355-356.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 358.

3 นิติ เอี้ยวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา,
 หน้า 56.

"การเปลี่ยนหลักของโลกจากเขาพระสุเมรุมาเป็นโพธิบัลลังก์นั้นมีความหมายอย่างลึกซึ้งต่อแนวคิดที่เกี่ยวกับกษัตริย์และรัฐ เพราะเท่ากับเป็นการเปลี่ยนศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล กษัตริย์มิได้เป็น "เทวะ" ของโลกที่สถิตอยู่เหนือเขาพระสุเมรุ แคนกษัตริย์เป็น "พุทธะ" ของโลก ซึ่งจะยังความหลุดพ้นแก่สรรพสัตว์ทั้งทางร่างกายและวิญญาณ การที่กษัตริย์ทรงเบ็คจึงเป็นความนิคมหันต์ เพราะเท่ากับทรยศต่อหน้าที่ของตนเองในการนำประชาชนไปสู่ความหลุดพ้นตามวาสนาบารมีของแต่ละคน" ¹

การให้ความสำคัญกับคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์เรื่องภาระกิจต่อสังคม หรือฐานะของผู้เป็นพระมหากษัตริย์จะต้องเป็นผู้มีความสามารถทั้งทางโลกและทางธรรม ดังเช่นที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และกรมพระราชวังบวรสุริสิงหนาท ได้ทรงปฏิบัติไว้ตั้งแต่แรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ในทางธรรมนั้น ดังเช่นในปีแรกที่ทรงปราบคาบิแซก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็โปรดถวายเงินและน้ำไตรเป็นปัจจัยแก่พระสงฆ์เป็นจำนวนมาก ² เช่นเดียวกับกรมพระราชวังบวรมหาสุริสิงหนาท ทรงโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดสลัก ใน พ.ศ. 2327 ³

ภารกิจในทางโลกของชนชั้นนำทั้ง 2 พระองค์ ได้แสดงออกในรูปการป้องกันศึกสงคราม ความสามารถในการปราบอริราชศัตรูให้หมดสิ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จร่วมในการทัพกับกรมพระราชวังบวรมหาสุริสิงหนาท ตั้งแต่ทำสงครามกับพม่าครั้งแรกใน พ.ศ. 2328 เป็นต้นมา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

² ห่องสมุทวชิรญาณ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1144 เลขที่ 4 ชื่อ บัญชีทางว่าน้ำไตร ทรงนำเชิญพระราชกุศลต่าง ๆ เลขที่ 5 ชื่อ บัญชีเงินพระราชอุทิศเป็นมูลค่าต่าง ๆ ปัจจัยถวายพระสงฆ์

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 75.

ภารกิจของพระมหากษัตริย์ทั้งทางโลกและทางธรรมดังกล่าว ได้กลายเป็น คุณสมบัติที่สำคัญอย่างหนึ่งของผู้สมควรได้รับการสืบราชสมบัติ ทำให้กษัตริย์รัตนโกสินทร์ ไม่ได้วางหลักเกณฑ์สืบราชสมบัติตาม "สิทธิชาติกำเนิด" ของพระราชมารดา ให้กับ พระราชโอรสพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ ไม่ว่าจะมีส่วนยศหรืออิสริยยศใดก็ตามต่างก็มีสิทธิสืบราชสมบัติ ถ้ามีความสามารถ ทั้งทางโลกและทางธรรม

สถาบันกษัตริย์กับความขัดแย้งทางการเมือง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท มีบทบาทและอำนาจทางการเมืองมากด้วยความสามารถในการรบและการควบคุมไพร่ในสังกัด¹ มีการแข่งขันระหว่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ากรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาททั้งการเมืองการปกครอง ความสามารถในการรบและการเป็นผู้นำในทางพุทธศาสนา² ฝ่ายกรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาทมีกำลังไพร่ในสังกัดมากมาแต่ครั้งรัชกาล มีความในพระราชพงศาวดารว่า คราวเสด็จไปหัวเมืองมลายูโดยทางทะเลใน พ.ศ. 2328 "พลรบ พลแจว 20,000 เศษ ล้วนแต่ข้าราชการฝ่ายกรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาททั้งสิ้น"³ นอกจากนี้ยังมีกำลังทรัพย์และกำลังอาวุธมากด้วย เนื่องจากพระองค์เป็นแม่ทัพคุมกองทัพฝ่ายกรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาทไปรบตลอดรัชสมัยเมื่อตีได้เมืองใดก็ได้ "เครื่องสรรพศาสตราวุธต่าง ๆ กับทั้งทรัพย์กำลังเงินเป็นอันมาก"⁴ ทำให้ถึงขั้นเผชิญหน้ากับวังหลวงใน พ.ศ. 2339 ด้วยกำลัง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

² สายชล วรรณรัตน์, พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง..., หน้า 132-145.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 109.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

คนและอาวุธ มูลเหตุมาจากกรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาททูลขอ เมียหัวข้าราชการใน
วังหน้าเพิ่มเติม และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่โปรดพระราชทานให้เนื่อง
จากมีเงินไม่พอ ทำให้กรมพระราชวังสุรสิงหนาทขึ้นเคืองพระราชหฤทัยไม่เสด็จมาเฝ้า
ขุนนางฝ่ายวังหน้าจึงเตรียมการเอาเป็นขึ้นป้อม และฝ่ายวังหลวงก็เอาเป็นขึ้นป้อมบ้าง
"ครั้งนั้นเกือบจะเกิดการยุทธสงครามแก่กัน" ¹ ความทราบถึงสมเด็จพระที่นั่งทั้ง 2
พระองค์ ก็เสด็จขึ้นไปในพระราชวังบวรฯ ทั้ง 2 พระองค์ทรงพระกันแสง "ครั้น
ประเล้าประโลมไปถึงความเกา แต่ครั้งคกทุกข์ไถ่ยากมาจนได้ราชสมบัติขึ้น" ² กรม
พระราชวังบวรสุรสิงหนาทจึงพระทัยอ่อนส้นพระพิโรธ ด้วยความเคารพนับถือในพระที่
นางทั้ง 2 พระองค์ ใช้อาวุธใส่ในฐานะที่พระองค์เป็นพระอนุชาจึงยินยอมให้

"สมเด็จพระที่นั่งทั้ง 2 เสด็จเสด็จให้ลงมาเฝ้าสมัครสมานกัน แต่ในเวลานั้น
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาทก็เป็นปกติกันต่อมา" ³

ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและ
กรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาท ไคล่คลี่คลายไปด้วยดี ความตระหนักถึงความเป็นพี่เป็น
น้องทุกขัยากมาด้วยกัน ประกอบกับสภาพการณ์ทางการเมืองภายนอกยังมีสงครามติดพันกับ
พม่าอยู่ ตัวอย่างของการสูญเสียอาณาจักรอยุธยาแก่พม่าด้วยความอ่อนแอของระบบราชการ
ในราชสำนักราชวงศ์บ้านพลูหลวง เป็นประสบการณ์ที่กรมพระราชวังบวรฯ ทรงตระหนักถึง
ถึงที่ว่า

"จะอาเภทกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ มิได้พิจารณาข้าไท เคยใช้ก็เลี้ยงด้วย
เมตตา ไม่รู้รอบประกอบในราชกิจ ประพฤติการแต่ที่ผิดด้วยอิจฉา สุภานิต
ทานกลาวเป็นรามา จะแคงคั่งเสนาธิบตีไม่ควร อยาให้อรรครฐาน จะ
เสียการแผนคินกรุงศรี เพราะไม่ฟังคำนานโบราณมี จึงเสียที่เสียวงศ์กษัตริ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

เสียดเสียดศึกคืนครุเศ เสียทั้งพระนิเวศร์วงษา เสียทั้งตระกูลนานา เสีย
ทั้งไพร่ฟ้าประชากร สารพัดจะเสียดสิ้นสุก ทั้งการบุททกก็ไม่เตรียมฝึกสอน จึง
ไม่รู้รบแก่พระนคร เหมือนหนอนเขี้ยวที่ให้อักรวม อันจะเป็นเสนาซบก็
ควรที่จะพิทักษ์อุปถัมภ์ ประกอบการหว่านปรายไฉหลายชั้น ป้องกันบัจจาอย่า
ให้หนี นี่ทำหาเป็นเช่นนั้นไม่ เหมือนไพร่ชาติชั่วชากระลาสี เหตุไภยใกล้
กลายร้ายก็ ไม่มีที่รู้สักประการ สึกมาแล้วก็ลาไปทันที มิได้มีเหตุเสีย
จึงแตกฉาน สึกวาคณคนไม่ทนทาน เมาบ้านเมืองยับจนกลับไป" ¹

ความขัดแย้งระหว่างวังหลวงกับวังหน้าจึงคลี่คลายไปด้วยดี แต่ตำแหน่งกรม
พระราชวังบวรสถานมงคลไม่ได้เป็นตำแหน่งสืบตระกูล ความเสียดายพระราชอำนาจและ
ทรัพย์สินสมบัติที่พระองค์ได้สร้างขึ้นไว้จะตกอยู่กับฝ่ายวังหลวง (ถ้าพระองค์ที่วงศ์ไปแล้ว)
จึง

"มีพระราชบัญญัติประกาศเป็นนัยอุบายแก่พระองค์เจ้าลำควน พระองค์เจ้า
อินทรบัต ซึ่ง เป็นพระโอรสผู้ใหญ่ทั้ง 2 พระองค์ให้ศึกษาการแผ่นดิน" ²

ทำให้พระองค์เจ้าลำควน พระองค์เจ้าอินทรบัต ร่วมคิดกับพระยากลาโหม
(ทองอิน) ข้าราชการของพระราชบิดาตั้งกองเกลี้ยกล่อมหาคนที่มีวิชาความรู้มาทดลอง
กันในวังของพระองค์เจ้าลำควน "เกิดพลาคลั่งล้มตายลงก็ฝังเสียในกำแพงเป็นหลาย
คน" ³ ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ยังไม่สามารถ
จะใช้อำนาจจับกุมโคกควยเกรงพระทัยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทอยู่ จึงปล่อยให้
มีการสะสมกำลังจนกระทั่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่วงศ์ไปแล้ว จึงไปรค

¹อ้างใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระวิจารณ์, หน้า 352-353.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,
หน้า 270.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 271.

ให้มีการจับกุมพระองค์เจ้าลำควน พระองค์เจ้าอินทปัด เอมามาชำระรับเป็นสัจย์ ๕๓ ถึงพระยาปลาไหม (ทองอิน) เป็นผู้สนับสนุน จึงจับพระยาปลาไหม (ทองอิน) กับพรรคพวกทั้งสิ้น และพระยาปลาไหม (ทองอิน) ให้การว่าวันถวายพระราชทานเพลิงพระศพ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จะเป็นวันลงมือทำการแย่งชิงราชสมบัติ

การวางแผนทำการชิงราชสมบัติครั้งนี้กระหม่อมกระเทือนต่อเสถียรภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโดยตรง จึงโปรดฯ ให้ถอดพระองค์เจ้าลำควน พระองค์เจ้าอินทปัด ออกจากสกุลยศ แล้วสำเร็จโทษด้วยทอนจันทน์ และประหารชีวิตพระยาปลาไหม (ทองอิน) กับพรรคพวกในเวลาต่อมา ¹

บทบาทอำนาจของพระบรมวงศานุวงศ์เป็นกลุ่มที่ท้าทายเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์อย่างมากในสมัยต้นของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังที่ปรากฏคดีสำเร็จโทษเจ้าฟ้ากรมขุนภานุรัตนราชกุมารี พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าตากสินและญาติพี่น้องในข้อหาทมิฬ พร้อมทั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีพระราชสาส์นแจ้งไปยังกรุงเวียตนามเพื่อยืนยันเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ²

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดฯ แต่งตั้งให้พระบรมวงศานุวงศ์ทำหน้าที่ "กำกับราชการ" หลายพระองค์, ดังเช่น กรมหลวงพิทักษ์มนตรีกำกับราชการกรมมหาดไทย, กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์กำกับกรมท่า กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ และกรมหลวงอิศราวรหารกำกับกรมพระกลาโหม กรมหมื่นเทพพลภักดิ์และกรมหมื่นรักษารัตนเรศร่วมกับกรมพระคชบาล ฯลฯ ³ เพื่อให้กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์คานอำนาจซึ่งกันและกัน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 272.

² ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1171 เลขที่ 1
ชื่อ สำเนาคำแปลพระราชสาส์น

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหม, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2, เล่ม 1, หน้า 120.

และเป็นการเปิดโอกาสให้แสดงความสามารถด้วย นโยบายของพระมหากษัตริย์แก้ปัญหา ความขัดแย้งในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ ด้วยการเพิ่มยศและตำแหน่งแทนที่จะใช้ความรุนแรง เป็นการแก้ปัญหาไปไ้ชั่วคราวระยะหนึ่ง ทำให้ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก่อนข้างมีเสถียรภาพทางการเมือง ไม่มีความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรง นโยบายเปิดกว้างในสิทธิการสืบราชสมบัติได้ทำให้เกิดปัญหาสิทธิในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง ในตอนปลายรัชกาล ที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางมอบราชสมบัติให้แก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้มีอาวุโสและฐานอำนาจทาง เศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ปรารถนาราชสมบัติพระองค์อื่น ๆ เช่น เจ้าฟ้ามงกุฎต้องทรงยอมรับในสภาวะที่บ้านเมืองต้องเผชิญภัยจากศัตรูภายนอกในรูปแบบใหม่ คือ การขยายอำนาจทาง เศรษฐกิจและการเมืองของชาติตะวันตก ทำให้พระองค์ต้องทรงยอมรับการสูญเสียสิทธิโดยชาติกำเนิดของพระองค์ไป ดังที่ไ้กล่าวมาแล้ว

นโยบายการคานอำนาจซึ่งกันและกันในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง โดยการสร้างความพอใจด้วยการเลื่อนตำแหน่ง สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาดคีพลเสพลวรรคค ทำให้ "ข้าไทเจ้าคางกรม กรมใหญ่ คั่นกันว่า เจ้าของตัวจะไ้เป็นวังหน้า บ้างก็หาเครื่องยศและผ้าสมปัก ที่อยากเป็นค่าง วรก็หาหอรัศประคค เอิกเกริกกันไปทั้งเมือง" ¹ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบเกรงจะเกิดปัญหาทางการเมืองขึ้นมา จึงปรึกษากับพระยาศรีพิพิธรัตนราชโกษา ใ้รับการกราบทูลว่า ถ้าไม่ตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว ขอให้ยกเจ้าคางกรมผู้ใหญ่ เลื่อนขึ้นเป็นกรมหลวง กรมขุนขึ้น ข้าไทจะไ้เห็นว่าเจ้านายของตัวไ้เลื่อนที่ยศเพียงนั้น แล้วจะไ้หายคั่น ทรงพระราชดำริเห็นค้วย จึงเลื่อนกรมหมื่นเทพพลภักดี กรมหมื่นรักษธนเรศ กรมหมื่นเสนีบริรักษ์ 3 พระองค์ให้เป็นกรมหลวง และเลื่อนกรมหมื่นรามอิศเรศร์ กรมหมื่นเกษชอกิศร กรมหมื่นพิพิธภูเบศร์ เลื่อนขึ้นเป็นกรมขุนรวมทั้ง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ..... หน้า 117.

เจ้าฟ้าจุฑามณี ได้เลื่อนเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วย¹ ทำให้ความขัดแย้งอันคลาย
ลงไปอย่างมาก ถ้วนนโยบายประนีประนอมด้วยการมอบอำนาจการเมืองและการเลื่อน
พระบรมวงศานุวงศ์ต่าง ๆ เป็นวิธีการกระจายอำนาจและการคานอำนาจซึ่งกันและกัน
ในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์

แต่อย่างไรก็ตามความขัดแย้งทั้งหมดไม่มีผลกระทบต่อการโค่นล้มพระมหากษัตริย์
โดยตรง เป็นการแข่งขันในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ด้วยการใช้เวลาและใช้สถานการณ์
เป็นเครื่องตัดสิน ดังเช่น เจ้าฟ้ามงกุฎเมื่อพลาจากการได้รับเลือกให้ครองราชสมบัติ
แล้ว ก็ทรงยอมรับว่าพระองค์ไม่พร้อมในหลาย ๆ ด้าน² แต่ก็มิได้ทำให้ความปรารถนา
ในราชสมบัติสิ้นสุดลง พระองค์ได้เตรียมพร้อมที่จะสร้างบทบาทความสามารถขึ้นมาเพื่อ
หวังว่าจะเป็นผู้หนึ่งในบรรดาผู้ที่ได้รับเลือกให้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์เลือกสร้างบทบาทในทางศาสนาเพื่อนำไปสู่อำนาจทาง
การเมือง³

ในกรณีการสะสมกำลังและอำนาจของกรมหลวงวรวงศ์ ในสมัยพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เช่นเดียวกัน เพื่อว่า "สิ้นแผ่นดินแล้วจะไม่ยอมเป็น
ข้าใคร" ⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

² นฤมล ชีร์วัณน์, พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว..... หน้า 46

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุด
แห่งชาติ..... หน้า 316.

ทางคานขุนนางนั้นโดยเฉพาะขุนนางตำแหน่งสำคัญ ๆ ถูกผูกพันด้วยความสัมพันธ์ทางเครือญาติและอุปถัมภ์ และการได้รับผลประโยชน์ความมั่งคั่งจากตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ จึงพร้อมที่จะสนับสนุนและจงรักภักดีพระมหากษัตริย์ที่เป็นองค์อุปถัมภ์ ขณะนั้นโยบายแก้ปัญหาความขัดแย้งในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ด้วยการมอบอำนาจให้สูงขึ้น เพื่อเป็นการกระจายอำนาจและการคานอำนาจซึ่งกันและกันนั้น พระมหากษัตริย์ได้นำโยบายนี้มาใช้กับขุนนางผู้มีความสามารถและจงรักภักดีด้วย การเลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้นเพื่อเป็นการคานอำนาจกับกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ที่เคียดแค้น หลังจากแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ผู้สนับสนุนทางการเมืองใหม่มีอำนาจทางการเมือง กำกับราชการกรมต่าง ๆ เช่น กรมหมื่นศักดิ์พิลเสพได้กำกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมหมื่นสุรินทรรักษ์กำกับกรมท่าและกรมมหาดไทย กรมหมื่นรักษรดเรศกำกับกรมวังและกรมสังฆการี กรมหมื่นพิพิธภูเบศร์กำกับกรมเมือง ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์มีอำนาจมาก จึงมีพระราชดำริให้ตำแหน่งเสนาบดีคุมกำลังเพื่อคานอำนาจกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่งขุนนางตำแหน่งสำคัญในครั้งรัชกาล เช่น แต่งตั้งเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ให้ว่าการสมุหพระกลาโหมด้วย ขณะเดียวกันก็เลื่อนพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาบดินทร์เคชา สมุหนายกเพื่อคานอำนาจพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางด้วยกัน การแต่งตั้งเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ให้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมครั้งนั้น เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ไม่ยอมรับด้วย "ที่ใดที่เสียในกรมท่ามีมากกว่ากรมพระกลาโหมหลายเท่า" ¹ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ครองทั้ง 2 ตำแหน่งนั้น เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (ดิศ) ให้ถือตรา 2 ดวง ²

ทำให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (ดิศ) มีอำนาจอย่างกว้างขวางในหัวเมือง นอกจากนี้ยังอาศัยตำแหน่งหน้าที่ทางราชการสร้างความสัมพันธ์กับขุนนางระดับต่าง ๆ ผู้มีบทบาทและอำนาจทั้ง เช่นที่ในคราวที่เป็นแม่ทัพรบกับญวนร่วมกับเจ้าพระยาบดินทร์เคชาในครั้งนั้น ปรากฏว่าเจ้าพระยาพลเทพ พระยาราชวังสัน พระยาเพชรบุรี

¹ หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1, จ.ศ. 1144 เลขที่ 9
ชื่อ ลำคัยเสนาบดี

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ..... หน้า 108.

และขุนนางพระหลวงขุนหมื่นอีกหลายคนถอนสมอเรือไม่กล้าสู้กับญวนในการรบทางเรือนี้ ทำให้เสียที่กองทัพผู้คนล้มตายมาก ขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เหล่านั้นมีความนึกไม่เกรงกลัวแม่ทัพ เจ้าพระยาบดินทรเดชาปรีक्षाโทษกับเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม (คิศ) จะให้ฆ่าเสีย แต่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม (คิศ) ก็ขอร้องชีวิตเอาไว้ควยว่า "ท่านเหล่านี้เป็นผู้ใหญ่ ๆ ที่กินพานทองก็หลายนาน จะฆ่าเสียเห็นจะไม่ได้ จะเกิดภัยขึ้นข้างหน้า" ¹

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดแต่งตั้งให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม (คิศ) เป็นแม่กองสร้างท่าหน้าบ้านเมืองและปรากร เช่น เป็นแม่กองไปซุกคลองสุนัชthon พ.ศ. 2371 ² เป็นแม่กองสร้างเมืองจันทบุรีและวัดโยธานิมิต แล้วให้บุตรชาย จมื่นราชามาตย์ (ชา) และจมื่นไวยวรรณาด (ชวง) มหาคเล็กสร้างป้อมและสร้างกำแพงเข้ามาถวายใหม่เดียวกันนั้น ³ และใน พ.ศ. 2380 ความเกิดบูรายชุกชุมมากมาย โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังกับพระมหาเทพ พระมหามนตรี เป็นแม่กองกำกับตำรวจทั้งวังหน้าและวังหลวงชำระ แยกย้ายกันไปปราบปรามบ้างและโปรดให้จมื่นราชามาตย์ออกไปปราบปรามแถบเมืองสมุทรสงคราม ⁴

ในการนี้สะท้อนให้เห็นว่า นอกจากเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม (คิศ) จะมีอำนาจอย่างมากภายในกรมทั้งสองที่ไต่ควบคุมแล้ว ยังมีความรับผิดชอบได้รับความไว้วางพระทัยให้ดูแลกรมกองอื่น ๆ และดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองคางพระเนตรพระกรรณ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าลักษณะการมอบหมายให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม (คิศ) ดูแลราชการคาง ๆ คางพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นไม่แตกต่างจากครั้งที่พระองค์ดำรงตำแหน่งกรมหมื่น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 150.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

เจษฎาภินทรในรัชกาลก่อนที่ได้รับแต่งตั้งให้วราษการค่าง ๆ

อำนาจทางการเมืองของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหมพุ่งขึ้นสูงสุด เมื่อพระบรมวงศานุวงศ์ผู้มีอำนาจกำกับราชการกรมค่าง ๆ ลี้พระชนม์ไปเป็นจำนวนมาก และขุนนางเสนาบดีค้ำแห่งสำคัญในช่วงนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปลดปล่อยในหลายตำแหน่ง ทรงกล่าววา "พระเจ้าแผ่นดินคือไปจะไค้ค้ำตามพระราชอัชฌาศัย" ¹

และทางฝ่ายเจ้านายที่เหลืออยู่ ตั้งแต่สำเร็จโทษกรมหลวงรักษมรดกแล้วก็ไม่ มีพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดมีกำลังและอำนาจมากทั้งพวกกันหวาดหวั่นเกรงจะคองหาว่ามักใหญ่ใฝ่สูงแทบทั้งนั้น คั้งนั้นอำนาจในราชการบ้านเมืองคอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงตกอยู่ในเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหม (กสิ) และเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ผู้เป็นน้องชาย ² คั้งนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะสวรรคตจึงครึสมอบอำนาจให้เสนาบดีทั้งสองเป็นผู้เลือกพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้สมควรสืบราชสมบัติ ³ และเสนาบดีสกุลมุนนาคได้เลือกเจ้าฟ้ามงกุฎผู้ซึ่งไม่มีฐานกำลังทางการเมืองและเศรษฐกิจขึ้นเป็นกษัตริย์ เพื่อหวังเพิ่มพูนอำนาจทางการเมืองของตน และสามารถครองอำนาจกับกษัตริย์ได้ ⁴

¹ ห่องสมุควชิรญาณ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1212 เลขที่ 34 ชื่อ พระบรมราชโองการ เรื่องทรงมอบราชสมบัติ เมื่อใกล้จะสวรรคตให้กับเจ้าพระยาพระคลัง

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, ความทรงจำ, หน้า 110.

³ ห่องสมุควชิรญาณ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1212 เลขที่ 34 ชื่อ พระบรมราชโองการ เรื่อง ทรงมอบราชสมบัติ เมื่อใกล้จะสวรรคตให้กับเจ้าพระยาพระคลัง

⁴ นฤมล ชีร์วัฒน, พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 140.

ดังนั้นเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎไต่ขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์แล้วทรงแต่งตั้งเสนาบดี
 ตรีภูมุนนาคตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ การขึ้นมาโดยชากรฐานอำนาจทางการเมืองที่
 เข้มแข็งและต้องการสนับสนุนของกลุ่มเสนาบดีตรีภูมุนนาค ทำให้พระองค์รู้สึกสูญเสีย
 พระราชอำนาจอย่างมาก เจ้านายและขุนนางมักจะทำคามอกสิทธิ์ของตนอยู่เสมอ จน
 กระทั่งบางครั้งเป็นการฝ่าฝืนพระบรมราชโองการของกษัตริย์ ดังที่ทรงพระราชปรารภ
 ว่า

"แต่เมื่อในหลวงบังคับสิ่งดังนี้ ท่านผู้เป็นใหญ่เป็นอธิบดีในแผ่นดิน
 ปัจจุบันนี้ เคี้ยวไม้ไม่เห็นควยไม่ทำคาม ซึ่งไม่เห็นควยไม่ทำคามนั่นคือ
 จะคามอย่างแผ่นดินเกาตุก็หาไม่ ท่านไม่ทำคามก็ไต่ เป็นผู้หลักผู้ใหญ่
 ท่านไม่คองกลัวคอง เกรงใจเจ้าแผ่นดิน ท่านก็ทำสบายใจ.....แต่
 พวกพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า เล็กน้อยก็พลอยไป ไม่เกรงกลัวพระราช
 บัญญัติในหลวง คิดลวงไปต่าง ๆ หลายอย่างประการหลายครั้งหลาย
 หน....." ¹

ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงรู้สึกถึงความสูญเสีย
 พระราชอำนาจไปอย่างมาก แต่เมื่อคำนึงถึงเสถียรภาพของราชวงศ์จักรีและความมั่นคง
 ของรัฐจากภัยต่างชาติชาวตะวันตก จึงทรงยอมรับสถานภาพของพระองค์และยอมรับว่า
 สิทธิการสืบราชสมบัติขึ้นอยู่กับความเหมาะสมกับความเห็นชอบของผู้มีกำลังอำนาจสนับสนุน
 มากกว่าสิทธิศักดิ์กำเนิดที่พระองค์พยายามปลุกฝัง ดังนั้นเมื่อจะสวรรคตจึงโปรดมอบ
 อำนาจให้ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง เป็นผู้เลือกผู้สืบราชสมบัติ ²

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่น
 มหเศรษฐีวิลาส พ.ศ. 2409," ใน พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เล่ม 1, (พระนคร . องค์การคณาจารย์, 2506), หน้า 188-198.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุด
 แห่งชาติ, หน้า 829-830.

นโยบายการประนีประนอมและสนับสนุนซึ่งกันและกันในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง เพื่อความมั่นคงของรัฐทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีรัตนโกสินทร์ มีเสถียรภาพค่อนข้างมั่นคง ไม่ถูกทำลายพระราชอำนาจโดยตรงด้วยการใช้กำลังและความรุนแรง เช่นสมัยก่อนหน้านั้น การแก้ปัญหาการสืบราชสมบัติตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ได้ใช้นโยบายแก้ปัญหาโดยมอบให้ที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางเป็นผู้เลือกพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใดก็ได้ตามความเหมาะสม โดยไม่คำนึงถึงฐานะสกุลยศ

บทสรุป

ชนชั้นผู้ปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์มีพื้นฐานทางสังคมมาจากการเป็นขุนนาง ส่วนกลางปลายสมัยอยุธยา ได้เรียนรู้ประสบการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในยุคสมัยก่อนหน้านั้นที่ผันผวนอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะภาพความขัดแย้งทางการเมืองในปัญหาการสืบราชสมบัติของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองที่นำไปสู่การสูญเสียกำลังคน อาวุธ าลา และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือ การสูญเสียอำนาจรัฐ นอกจากนี้ชนชั้นผู้ปกครองรัตนโกสินทร์ จะได้กระหน่ำถึงข้อบกพร่องในลักษณะการเมืองการปกครองที่ยอมรับมา เป็นแนวทางการบริหารอำนาจรัฐแล้ว ยังได้รับรู้ความสำเร็จร่วมกันในความสัมพันธ์ทางสังคมที่นำไปสู่การโค่นล้มซึ่งอำนาจ นับเป็นข้อได้เปรียบอย่างสูงสุดของสถาบันกษัตริย์ราชวงศ์จักรีในการสร้างสังคมภายใต้สภาพแวดล้อมใหม่ที่กำลังขยายตัวในทุก ๆ ด้าน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผู้สถาปนาราชวงศ์จักรีได้สานต่อความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเครือญาติและความเป็นมิตรกับเชื้อสายของพระองค์เอง และบรรดาขุนนางข้าราชการผู้ร่วมสนับสนุนทางการเมืองมาตั้งแต่ต้น ทรงสถาปนาพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทำความดีความชอบให้ดำรงสกุลยศและอิสริยยศอย่างสูงโดยเสมอหน้ากันตามลำดับอาวุโสและปรีชาสามารถ ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระบรมวงศานุวงศ์มีลักษณะประนีประนอมไม่เคร่งครัดในระเบียบราชสำนัก ในทางปฏิบัติให้เป็นที่พอพระทัยของพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ผูกพันกันมาอย่างใกล้ชิด ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์รัชสมัยพระองค์มีสถานภาพสูงส่งในทางสังคมเป็นอย่างยิ่ง การพระราชทานสกุลยศและอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อมาก็เช่นกัน การแต่งตั้งและเลื่อนยศไม่ได้ยึดถือความแตกต่างในฐานะชาติกำเนิดทางสายพระราชมารดาเป็นสำคัญ ทรงคำนึงถึงความสามารถในทางการเมืองการปกครองของพระบรมวงศานุวงศ์เป็นคุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่ง ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดแต่งตั้งให้พระบรมวงศานุวงศ์ดำรงตำแหน่ง "กำกับราชการ" กรมต่าง ๆ ดังเช่น กำกับราชการกรมมหาดไทย กำกับราชการกรมพระกลาโหม กำกับราชการกรมท่า กำกับราชการกรมศบบาล เป็นต้น เพื่อเปิดโอกาสให้พระบรมวงศานุวงศ์ได้เรียนรู้และแสดงความสามารถอย่างเต็มที่

ในความสัมพันธ์กับบรรดาขุนนางผู้ใฝ่อุปถัมภ์กันมาก่อนทรงโปรดรับบุครริกาของ
ขุนนางข้าราชการเหล่านั้นเข้ารับราชการฝ่ายในอย่างกว้างขวาง เพื่อกระชับความสัมพันธ์
ทางเครือญาติอย่างใกล้ชิด ถึงแม้ว่าในทางสังคมพระองค์จะไม่ใฝ่ญาติกับขุนนางผู้นั้นก็
ตาม นอกจากนี้ยังทรงรับอุปถัมภ์บุตรขุนนางข้าราชการที่เข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กฝึกหัด
ระเบียบราชการในวังหลวงและวังพระบรมวงศานุวงศ์อื่น ๆ และส่งเสริมให้ได้รับความ
ก้าวหน้าในการรับราชการ ทำให้บุตรขุนนางที่ดำรงตำแหน่งมหาดเล็กมีความสัมพันธ์อย่าง
ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ผู้มีอำนาจวาสนาค้ำเป็นตำแหน่งที่ใกล้ชิด
เมืองยุคบาท

การที่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นรัตนโกสินทร์มีความ
สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในทางเครือญาติและเป็นมิตร ก่อให้เกิดการสนับสนุนซึ่งกันและกัน
ในทางเศรษฐกิจและการเมือง เริ่มจากการดำเนินนโยบายการหารายได้จากการค้า
สำเภอกับจีนของ รัฐรัตนโกสินทร์ที่ต่อกรความร่วมมือจากกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และ
ขุนนางผู้มีประสบการณ์และความรู้ความชำนาญ ความร่วมมือในการค้านี้สร้างรายได้ให้
กับรัฐเป็นอย่างมาก พระมหากษัตริย์จึงเปิดโอกาสใหญ่แก่ของเหล่านี้ได้หาผลประโยชน์
ส่วนตัวจากการค้าสำเภอกับจีนด้วย ซึ่งไม่ได้ขัดผลประโยชน์กับการค้าของหลวงแต่อย่างใด
เนื่องจากรัฐทำการค้ากับจีนในระบบบรรณาการที่ติดต่อทางการทูต ทำให้ได้รับสิทธิพิเศษ
หลายประการ ถึงแม้ว่าในระยะต่อมาการค้าของหลวงจะประสบกับการขาดทุนก็ตาม
สภาพการค้าของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางก็ยังดำเนินไปโดยความ เป็นญาติและเป็น
มิตรอย่างแน่นแฟ้นจึงไม่กีดกันซึ่งกันและกัน กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่เกี่ยวข้อง
ทางการค้านี้ได้รับผลประโยชน์อย่างมากจากกำไรที่นอกเหนือจากตำแหน่งหน้าที่ราชการ
ทำให้เกิดการประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน เพื่อเพิ่มพูนรายได้ยิ่งขึ้น ทำให้กลุ่มพระบรม
วงศานุวงศ์และขุนนางที่เกี่ยวข้องทางการค้ามีฐานะอำนาจทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง และได้
พัฒนาไปสู่การเป็นฐานะอำนาจทางการเมืองสนับสนุนให้พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจ้าภาณุพันธุ์
พระราชนัดดาองค์ใหญ่ที่ประสูติจากเจ้าจอมมารดาไค้ขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไค้สวรรคตโดยมิได้ตรัสมอบราชสมบัติให้พระบรมวงศานุวงศ์
พระองค์ใด

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสวยราชสมบัติแล้วได้ตอบแทน
 ความดีความชอบกลุ่มฐานอำนาจทางการเมืองของพระองค์ให้ได้รับผลประโยชน์ทั้งทาง
 ด้านเศรษฐกิจและการเมือง ทำให้เกิดการเพิ่มพูนรายได้นอกเหนือระบบราชการของ
 กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น เกิดสภาพการผูกเนื้อผูกตัว
 กับผู้มีอำนาจและบารมีของขุนนางข้าราชการระดับรอง ๆ ลงไป สภาพสังคมในลักษณะ
 ดังกล่าวยังปรากฏอยู่ในรัชกาลต่อมา เนื่องจากพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ขึ้นครองราช
 สมบัติด้วยการสนับสนุนจากกลุ่มฐานอำนาจ เศรษฐกิจและการเมืองเดียวกันนี้ โดย
 เฉพาะกลุ่มขุนนางตระกูลมุนนาค

ปัจจัยที่สนับสนุนให้กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองสมัยรัตนโกสินทร์สร้างความสัมพันธ์ทาง
 เศรษฐกิจทางการเมืองอย่างใกล้ชิดสืบต่อกันมาคือ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทาง
 สังคมของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง ในระยะแรกกรุงรัตนโกสินทร์ที่ประสบปัญหาและความ
 ต้องการร่วมกันในทางสังคมนั้นคือ ภายในครอบครัวของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองมีการขยายตัว
 อย่างรวดเร็วด้วยประเพณีการนิยมมีภรรยาหลายคนทำให้กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองต้องรับผิดชอบ
 ต่อการขยายที่อยู่อาศัยให้แก่บุตรหลานเป็นเบื้องแรก ความรับผิดชอบต่อค่าใช้จ่ายต่าง ๆ
 ที่มากขึ้นเป็นประการต่อมา ประกอบกับรายได้ของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองไม่ว่าจะเป็นรายได้
 ของรัฐหรือพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางจากส่วยสาอากรแบบเดิมมี
 ลักษณะไม่คงที่ค่อนข้างไม่พอใช้จ่าย ทำให้กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองมีความจำเป็นต้องร่วมกันที่จะ
 ต้องการรายได้อื่นมาชดเชยนั้นก็คือ รายได้จากการค้า ซึ่งพระมหากษัตริย์ก็ไม่ได้กีดกันการ
 หารายได้ของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางแต่อย่างใด ด้วยทรงตระหนักในสภาพสังคม
 ของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองผู้ใกล้ชิดเป็นอย่างดี การเปิดโอกาสในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองหารายได้
 นอกเหนือจากรายได้ประจำในระบบราชการด้วยวิธีการหาผลประโยชน์จากการค้าสำเภา
 และการผูกขาดสินค้าในกรมพระคลังสินค้าในช่วง 2 รัชกาลแรกจกัก็อยู่ในกลุ่มพระบรม
 วงศานุวงศ์และขุนนางที่เกี่ยวข้องกับกรมพระคลังสินค้าและเมืองท่าการค้าและแหล่งผลิต
 สินค้าเท่านั้น เป็นการหารายได้ภายในวงแคบซึ่งกลุ่มอื่น ๆ ไม่สามารถจะเข้าไปหาผล
 ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ด้วยเป็นนโยบายของรัฐในการผูกขาดการค้า ทำให้กลุ่มพระบรม

วงศานวงศ์และขุนนางที่เกี่ยวข้องกับการค้าสำเภาและการค้าผูกขาดในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพัฒนาจากกลุ่มฐานอำนาจทางเศรษฐกิจไปสู่กลุ่มฐานอำนาจทางการเมืองได้โดยปราศจากการท้าทายของกลุ่มอำนาจอื่น ๆ ที่ไม่มีโอกาสได้รวมในกิจการดังกล่าว ตราบจนช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ที่มีการขยายตัวทางการค้าต่างประเทศและการบีบคั้นทางการเมืองจากชาติตะวันตกให้ยกเลิกผูกขาดสินค้าและเริ่มเปิดการค้าเสรี ทำให้รัฐเปลี่ยนนโยบายการหารายได้จากระบบภาษีอากรภายในมากขึ้น ระบบการจัดเก็บภาษีอากรในช่วงสมัยนี้ทำให้เกิดรายได้นอกเหนือจากระบบราชการของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางในวงกว้าง เกิดความสัมพันธ์อย่างกว้างขวางระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์กับขุนนางในเมืองและหัวเมืองยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติและอุปถัมภ์ของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองคหบดีคนโกสินทร์มีใ้ก่อให้เกิดความเป็นมิตรการสนับสนุนซึ่งกันและกันเสมอไป ค่ายกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง เป็นกลุ่มทำหน้าที่ใช้อำนาจบางครั้งทำให้เกิดการใช้อำนาจที่นำไปสู่ความขัดแย้งซึ่งกันและกัน ความขัดแย้งและการแข่งขันทางการเมืองในสมัยคหบดีคนโกสินทร์มีทั้งการคลี่คลายความขัดแย้งในลักษณะประนีประนอม และการคัดค้านความขัดแย้งด้วยการใช้ความรุนแรง การสำเร็จโทษ ประหาร ฯลฯ ซึ่งถ้าความขัดแย้งนั้นทำลายเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์จนเกินไป

ปัญหาความขัดแย้งในการสืบราชสมบัติของพระบรมวงศานุวงศ์มีมาตลอดทุกรัชสมัยของสถาบันกษัตริย์คหบดีคนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทรงแก้ปัญหาโดยการปฏิเสขสิทธิขาดก้าเนิกทางสายพระราชมารดาของพระบรมวงศานุวงศ์ เปิดโอกาสให้พระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ได้แสดงความสามารถอย่างเต็มที่ทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อให้เป็นที่ยอมรับในฐานะผู้มีสิทธิสืบราชสมบัติคือจวบจนนั้นมา เกิดสภาพการแข่งขันซึ่งกันและกันเพื่อจะได้เป็นการยอมรับเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแผ่นดิน ลักษณะความรุนแรงของความขัดแย้งและการแข่งขันอยู่ภายใต้เงื่อนไขแรงผลักดันจากภายนอกที่จะทำให้ความขัดแย้งคลี่คลายไป ในขณะที่เดียวกันที่กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์มีการขยายบทบาทและอำนาจมากขึ้น พระมหากษัตริย์ก็ตระหนักถึงปัญหานี้จึงดำเนินนโยบายสนับสนุนบทบาทของพระบรมวงศา

นุวงศ์และคานอำนาจซึ่งกันและกันอยู่ในที่ โดยใช้กลุ่มขุนนางเป็นกลุ่มคานอำนาจทำให้
กลุ่มขุนนางโดยเฉพาะตระกูลมุนนาคมีอำนาจอย่างกว้างขวางในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนทำให้พระองค์รู้สึกถึงความสูญเสียพระราชอำนาจไป แต่
เพื่อเสถียรภาพและความสามัคคีของรัฐในขณะเผชิญภัยทางการเมืองจากชาติตะวันตก
ทำให้พระองค์ทรงยอมรับสภาวะการดังกล่าว